

Оригинални научни рад

УДК: 316.723:796.332.073(497.11)

316.644:796(497.11)

796.332.073:32.019.5(497.11)

Реља Пекић

АНТРОПОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПОЛИТИЧКОГ АКТИВИЗМА НАВИЈАЧА ЈСД „ПАРТИЗАН“

У овом раду настојаћу да утврдим на који начин политички ставови, идеологије и потребе организованих навијачких скупова „Партизана“ структурирају клупски идентитет у политичком дискурсу, као и активистичка усмерења „деснице“ и „левице“, на примеру навијача „Партизана“ (Србија) и „ПАОК“-а (Грчка), учествујући у размени навијача под слоганом „Same colours – one religion“. С обзиром на далеко већу распрострањеност комуникације на социјалним мрежама и размене аудио-визуелних артефаката на интернет површини данас, навијачке скупине све више подражавају модел братимљења клубова на интернационалном нивоу. Политичка и религијска компонента су неизоставни чиниоци мреже пријатељских клубова, који поред међусобне фолклорне подршке у хулиганским конфронтацијама са заједничким непријатељима, потврђују своју политичку позицију кроз исказивање транснационалне солидарности. Циљ мог истраживања је да укажем на који начин навијачке скупине „Партизана“ реагују на политичке актуелности и националне конструкте, који су постали неодвојиви део њиховог идентитета.

Кључне речи: клупски идентитет, навијачке скупине, политика, „Гробари“, „Партизан“

Увод

У овом раду настојаћу да утврдим на који начин политички ставови, идеологије и потребе организованих навијачких скупова „Партизана“ структурирају клупски идентитет у политичком дискурсу, као и ак-

тивистичка усмерења „деснице“ и „левице“, на примеру навијача „Партизана“ (Србија) и „ПАОК“-а (Грчка), учествујући у размени навијача под слоганом „Same colours – one religion“. С обзиром на далеко већу распрострањеност комуникације на социјалним мрежама, и размене аудио-визуелних артефаката на интернет површини данас, навијачке скупине све више подражавају модел братимљења клубова на интернационалном нивоу. Политичка и религијска компонента су неизоставни чиниоци мреже пријатељских клубова, који поред међусобне фолклорне подршке у хулиганским конфронтацијама са заједничким непријатељима, потврђују своју политичку позицију кроз исказивање транснационалне солидарности. Циљ мог истраживања је да укажем на који начин навијачке скупине „Партизана“ реагују на политичке актуелности и националне конструкте, који су постали неодвојиви део њиховог идентитета.

У скраћеној верзији мог мастер рада издвојио сам неколико поднастава који су неопходни за шире разумевање модерне историје навијачког покрета у Србији на примеру навијача „Партизана“ и хулиганских формација „Гробара“. У уводном делу свог истраживачког рада, бавио сам се политичком репрезентацијом навијача „Партизана“ – проматрању њихове актуелне политичке позиције; идеолошком дистанцирању од социјалистичких вредности, антифашизма и мултикултурализма, као и суочавању са релативно младим статусом екстремног национализма на српској навијачкој сцени. У једном делу свог рада 'Гробари' и „Gate 4“ – туризам и хулигански капитал“ бавио сам се анализом мобилних навијачких формација које се удружују у братство под слоганом „Same colours – one religion“.

Како би истраживање било разумљиво читаоцу, укратко ћу описати методе прикупљања етнографских података који су неопходни да би ово истраживање било транспарентно. Подробно истраживање о навијачким скупинама је данас ризичан и изазован посао за антрополога у Србији. С обзиром на то да су навијачи „Партизана“ у званичним поделама око превласти над матичном „јужном“ трибином још од 1999. године, веома је тешко дистанцирати се од „других“. Бити део навијачке скупине и издвојити се из ње, значило би провести одређени низ година као „клански посвећеник“, бити присутан на састанцима групе и учествовати у редовним ритуалима хулигана, а то подразумева ризичне праксе и криминалне активности. Многе организоване навијачке фирме чувају знања које не смеју откривати јавности и другим навијачким групама и на тај начин такво истраживање можда би угрозило позицију истраживача, а и саме групе. Ово истраживање сам засновао на анализи спроведених формалних, полуструктурираних интервјуа. Ослањајући се на литературу из антропологије и социологије спорта која преиспитује политички активизам хулиганских група, указаћу и на значај литературе о различитим типовима навијача, њиховим ритуалним формама у домену политике. Битно је да истакнем да моје синхронизовано полазиште у овом раду посвећујем и анализи самог идентитета навијачких колектива, који се деценијама трансформисао на политичкој сцени услед различи-

тих унутрашњих преврата и турбулентних периода у оквиру ковања нових значења појма хулиганизма у Србији. С обзиром на то да сам скоро две године прикупљао грађу на основу (не)формалних интервјуа са навијачима који су чланови подруга или појединци из Србије и Грчке, моја анализа најчешће ће се базирати на емској перспективи, као и на исказима са познатих форума навијачких заједница. Поред интервјуа, саставио сам и структурирани упитник, на основу којег сам испитивао српске и грчке навијаче. Моји испитаници су 30 навијача „Партизана“ од 18 до 40 година (од тога 26 мушкараца и 4 девојке), а многи од њих су желели да остану анонимни у овом раду. Питања која сам најчешће постављао својим испитаницима су:

1. Шта мислите о навијачким групама навијача „Партизана“ и колико они спроводе своју политику?
2. Шта значи бити „Гробар“, а шта „Партизановац“?
3. На који начин су навијачи „Партизана“ (а)политизовани? Од стране кога или услед којих догађаја?
4. Какав је Ваш став према симболима „петокраке“ и „буктиње“ у грбу „Партизана“?
5. Због чега је „Партизан“ добио статус „фрањевачког“ клуба?
6. Какав је однос вођа јужне трибине са другим колективима на истој?
7. Шта мислите о источној трибини и унутрашњим поделама између навијача?
8. Да ли постоје специфични кодекси унутар навијачких група?
8. Шта за тебе значи појам фашизам и антифашизам?
9. Какав је твој однос према национализму и шовинизму?
10. Шта мислиш о навијачима „ПАОК“-а?
11. У којој мери је по теби другачији однос бити „Гробар“ или навијач „ПАОК“-а?
12. Да ли си присуствовао некој утакмици „ПАОК“-а или имао културне сусрете са навијачима тог клуба?
13. Шта мислиш о хомосексуалцима и због чега је патријархат на трибинама постао нормализована појава?
14. Да ли си учествовао у насилним сукобима са навијачима другог клуба и како се „Партизан“ разликује од „других“?
15. Шта мислиш о женским навијачима „Партизана“ и да ли жене могу бити равноправне учеснице са мушкарцима у насилним или било којим другим акцијама које спроводе навијачи?
16. Који је твој однос према „јаничарима“ и да ли је могуће променити клуб који волиш?
17. Какав је однос навијачких група према медијима?
18. Да ли су социјалне мреже битне за пропаганду навијача и на који начин?
19. Која врста музике одређује навијачки свет и у којој мери?
20. Шта мислиш о активизму „Гробарског треи романтизма“?

С обзиром на ограничену литературу о грчком хулиганизму на енглеском језику, покушао сам да репрезентујем кључне тачке идентитета навијача „ПАОК“-а које сам сазнао из разговора преко интернет апликација са навијачима различитих подгрупа и појединаца. Разговарао сам са седам навијача „ПАОК“-а, који су ми одговарали на структурирани упитник преко друштвених мрежа. Имао сам и помоћ грчких пријатеља, студената антропологије у Атини, Василиса Пердиколлариоса и Костаса Псилопанајотиса, који су ми преводили одређене текстове са различитих грчких веб-сајтова. Питања која сам најчешће постављао грчким испитаницима су:

1. Шта је за тебе „ПАОК“? 2. На који начин дајеш подршку свом тиму? 3. Шта значи бити „ултрас“? 4. Каког су политичког опредељења навијачи „Gate 4“? 5. Шта мислиш о „избегличком“ идентитету „ПАОК“-а и шта он за тебе представља? 6. Да ли међу припадницима „Gate 4“ постоје различите политичке групације? 7. Шта мислиш о пријатељству са навијачима „Партизана“? 8. Да ли си присуствовао некој утакмици „Партизана“ и да ли си имао сусрете са навијачима тог клуба? 9. Шта мислиш о пријатељству са навијачима „Бешикташа“? 10. Како је учешће навијача „ПАОК“-а ван стадионских дешавања?

Спорт није „привилеговано место“ на које бисмо се могли повући из стварног живота, већ је системски и присно повезан са друштвом. Поимање спорта у друштвеном контексту подразумева расправе о националним идентитетима и идеологијама које прате спорт још од његовог настанка (Biti 2008, 142). Фудбал као најпопуларнији спорт на планети, користан је алат за стимулисање симболичке интеграције у циљу профилисања идентитета једне државе („замишљене заједнице“). Многи теоретичари спорта се позивају на идеју аутора Бенедикта Андерсона, који нацију дефинише као „замишљену заједницу“ и под тим подразумева да „припадници чак и најмање нације никада неће упознати већину других припадника те нације, али ће ипак у мислима сваког од њих живети слика њиховог заједништва“ (Anderson 1990, 17). Ерик Хобсбаум кроз свој концепт „измишљене традиције“ дели слично мишљење са Андерсоном и илуструје спорт као трајну фузију националистичких аспирација и спортских амбиција (Комар 2016, 259). Навијачи на спортским догађајима имплементирају бројне симболе нације на стадионима – језик, заставе, химне, заклетве, народне ношње, плесове и разноврсне представе, које укључују митологију, уметност, музику, плесове, дизајн и друге симболе којима политички покрети у одређеним околностима могу врло лако манипулисати и приписати им националистичко значење (Hargreaves 2000, 15). Развој фудбала није само био механизам за националне државе које би интерно организовале своје заједнице, већ је служио и да покажу своју надмоћ над другим народима (Tunon, Brey 2012, 13). Националне нетрпељивости, стрепње, страхове и позиве на линч публика рефлексивно усваја и самим тим обазриво заступа своју улогу на стадионима, у складу са свакодневном интерпретацијом нормализованих ставова једне нације или друштвене/етничке заједнице са којом се препознају. Кроз рутинизована окупљања навијачи на утакмицама, концертима, директним и хуманитарним акцијама стичу социјални капитал, али и потврђују осећај припадности референтној навијачкој групи, те граду у којем живе. Локалпатриотизам је честа идентитетска компонента мањих навијачких организација које теже бољој репутацији своје фирме, наспрам већих и доминантнијих навијачких скупина. Репутација у навијачком дискурсу означава јак медијски утицај, хулигански карактер у обрачунима међу такмацима, као и саму организацијску посвећеност и бројност на масовним спортским окупљањима, попут стадиона, хала и других навијачких ритуала. Утакмице

су место окупљања старих пријатеља и упознавања нових. Навијачке групе зближавају навијаче различитих социјалних слојева, подстичу друштвену солидарност и кохезију међу њима. Фудбал, као најмасовнији спорт, постао је симболички спектакл националних и политичких суочавања која су постала готово неизбежна у тумачењима антропологије и социологије спорта. Данас није довољно истаћи то да хулиганске скупине своје насилне поступке репродукују само из бунта угрожене радничке класе која је угњетавана од стране државе или стимулисаног сентимента под утицајем психологије гомиле. Социолог Густав ле Бон, француски теоретичар који је развијао теорију психологије гомиле, истакао је два фактора деиндивидуализације, тј. како је он сам дефинисао „губитак сопства“. Анонимност, као најбитнији фактор деиндивидуализације је одлика свих навијачких скупина које су склонне деструктивним обрасцима понашања. Када навијачке скупине учествују у насилним ритуалима, а ипак желе да медијски пренесу своје подухвате нпр. на социјалним мрежама или другим дигиталним медијима, навијачи обавезно скребљују, тј. маскирају актерима лица, како би избегли кривичне последице. Други фактор деиндивидуализације је групна одговорност. Један експеримент је демонстрирао да људи избегавају одговорност када се налазе у колективу других људи и да очекују да неко други, а не они сами, предузме директну (насилну) акцију (Vilanova, Machado, Brandelli, Helena, Angelo 2017, 5). Многе хулиганске скупине преузимају колективну кривицу када се догоди убиство навијача и таквим поступком покушавају да одбране своје другове у невољи или под кривичним поступком.

Навијачки покрети окупљени око сличних политичких идеја одређују традиционалне идентитетске ознаке клуба, који се додворавају или противе актуелним властима. Услед већих хулиганских чинова, попут убиства, пљачкања и општег нарушавања безбедности на улицама, истакнутим појединцима се приписује посебан статус у хијерархији и медијима. Видљиво насиље, које повремено ескалира између навијача, често се у јавности перципира као једино њихово обележје и тиме се читава култура навијања своди на хулиганизам (<http://www.vreme.com>). У нашој држави често је заступљена дихотомија: ми (породични људи који су престали да посећују стадионе) / они (безумни насилници којима је стадион једини вентил). У овом раду покушаћу управо да демистификујем ритуале различитих група људи који одлазе на стадион и самим тим укажем на позитивне и негативне аспекте организованог навијања.

У навијачком дискурсу разврставају се нови типови навијача који искачу из матрице насилног бунтовника и улазе у сферу професионалних навијача-каријериста, попут „reality star“ колектива или тзв. агената, чији идентитети могу бити јако флуидни. Они се сматрају легитимним представницима организованих навијачких скупина, учествујући у скупштинама клубова, такође истичући се као вешти делегати у контроли стадионске трибине. Друштвена потреба таквих навијача је да, поред напредовања у хијерархији, задовоље своје материјалне опскрбе. Ауторитарни карактер

потребан хијерархијским шемама у навијачким колективима често се заснива на патријархалном гламуру, ексцентричности и мачоистичким телесним идентитетима који предводе навијачки покрет. Хулигани се истичу као предводници гласа народа у свакодневном животу, спремни да својим ритуалним формама конструишу спектакл који забавља масу, а притом критикују и прете државној власти. Насиље опонаша борбену структуру саме игре и у том миљеу хулигани се уздижу у хероје, узурпирајући то место спортистима (Collins 2008, 316). Класичан пример таквог уздицања је бивши вођа уједињених навијача „Партизана“ Милош Радисављевић Кими, који је скинуо капитенску траку са руке фудбалера „Партизана“ Марка Шћеповића након пораза од бугарског „Лудогореца“ у Београду 2013. године (<http://rtv.rs/sr>). Цела трибина очекивала је његов повратак после пет година различитих затворских казни, бекства од полиције и избегавања одласка на стадион. На почетку ове утакмице вођи јужне трибине су скандирали: „Кими, Кими!“, а након утакмице Милош Радисављевић се симболично издигао у тренера клуба. На конференцији за штампу Марко Шћеповић је изјавио да је сам осетио да треба да Кимију преда траку и самим тим истакао важност улоге представника навијача на трибинама за време свих утакмица.

Југославија се крајем 80-их година XX века суочила са дубоком политичком и економском кризом, а међуетничке тензије међу конститутивним народима ту кризу су само продубљивале. У том периоду фудбалски стадиони постали су примамљива места за етнонационалистичке конфликте. Политика је пронашла своје упориште на фудбалским трибинама које су попримиле ритуалне обрасце хулиганских формација у до сада невиђеним размерама екстремних облика аудио-визуелне репресије. Поклици, визуелне паролe и масовне туче на путовањима постају *викендашка пракса* организованих навијача у југословенском фудбалу. Медијски подстрек у маниру спортско-ратне реторике етнонационалистичких идеја је натурализована у земљама бивше Југославије, док су навијачи такав вид изражавања усвајали стварањем подгрупа екстремистичких политичких позиција. Ерик Данинг је истицао такав значај таблоидизације популарне штампе и континуирани третман медија, који је снажно доприносио ширењу хулиганизма. Он указује на две тенденције у медијима. Прво, медији одају непоколебљиви утисак о томе да су инциденти озбиљнији него што је заправо објективно случај. На тај начин, организоване групе су добијале статус страхопоштовања унутар фолклора истицања националних фрустрација у Југославији. Друго, велики број медијске пажње приклоњен хулиганизму утврдио је њихов колективни идентитет и повећао број навијачких сукоба (Age 2013, 171). Медијске експлоатације различитих хулиганских подвига у СФРЈ су проузроковале ширење друштвених антагонизама на овим просторима и тако спортски спектакл трансформисали у мегафоне националистичких политичких елита. Симболички пролог пред грађански рат се догодио на стадиону „Максимиr“ у Загребу, између „Црвене звезде“ и загребачког „Динама“. Политичке околности у којима је избило насиље узроковале су да овај догађај

добије велику важност у јавности. У том тренутку у Србији и Хрватској на власти су већ биле националистичке политичке снаге, предвођене председницима Слободаном Милошевићем и Фрањом Туђманом. Навијачке групе, иако политички хетерогене, снажно су подржавале овакву националистичку платформу. О утицају медијске пропаганде у спорту за време ратова 90-их година XX века у Југославији писао је антрополог Иван Чоловић, који се претежно бавио навијачима „Црвене звезде“, покушавајући да реконструира национални идентитет екстремних десничара, које су, поред битака у грађанским ратовима 90-их година XX века, стадион доживљавале као етнонационалистичка надметања. Његове колеге, социолози спорта из Хрватске, Дражен Лалић и Озрен Бити, истакли су да Иван Чоловић износи мноштво примера из жанра спортске репортаже којима поткрепљује своју тезу да је у средишту фудбалске митске приче сукоб који „нас“ супротставља „њима“ (Lalić, Biti 2008, 247–272). Пратећи размишљања етнопсихолога Душана Кеџмановића, сваки (етно)националиста-навијач верује у то да он и његова навијачка група имају посебну мисију: да одбране идентитет своје групе од утицаја нетрпељивих „других“; да се избори да њихов (етно)национални колектив на трибини сачува понос државе и нације; да сачувају посебност њихове културе од страних утицаја (Кеџмановић 2004, 74). Навијачке организоване групе у тим временима (пре грађанских ратова у Југославији и после њих), поред очувања националног поноса, вођени су истицањем *мејнстрим* симбола из историјских митова. Другим Речима хрватског аутора Озрена Битија пример групне идентификације према „митским причама“ може да се чита као *означавање разлике кроз ковање идентитета* (Biti 2008, 142). Упоредо са бурним дешавањима унутар Југославије, која су постала својствени израз етнонационалистичке компетитивности и *спортског ратовања*, навијачи у Југославији пратили су експанзију културе хулиганизма из Велике Британије и Италије, преко иностраних фанзина и угледали су се на многе хулиганске подухвате, најчешће на фолклорном и политичком нивоу. Усмена предања које су се импресионирано представљала кроз дихотомизацију ми – лојални навијачи (нарцистичка форма) / други – компетитивни ривали, почев од трагедије на „Хејселу“, преко „Челсијевих Head Hunters“ (ултрадесничарској групи која је ујединила „подземље“ политичке заједнице у Лондону) до картица које су навијачи „Вест Хама“ остављали после убиства у возовима са натписом „Congratulations, you have just met Inter city firm“ (хулиганска фирма из 1970-их која је кријумчарила дрогу у предграђима Лондона), представљају културне црте које су обележиле феномен фудбалског хулиганизма из његове колевке – Велике Британије.¹

Иван Ђорђевић је у свом раду „Умеју ли антрополози да играју фудбал?“ писао о овој еволуционој трансформацији спортске публике: „Фудбал је након дубоке кризе седамдесетих и осамдесетих година 20. века у

¹ „Chelsea Headhunters 1999“, извучено из документарца новинара Доналда Мекинтира, приказан је на телевизији Бибиси 9. новембра 1999. године.

читавој Европи, узроковане наглим порастом хулиганизма и трагедијама, њиме условљен, доживео највидљивију трансформацију. Започео је процес који и даље траје, а који се обично означава термином 'хипермодификација фудбала' (Ђорђевић 2009, 98). Овај термин се употребљава од касних 80-их како би се објаснио елитни ниво фудбала, подстакнут великим и различитим количинама новог капитала од ТВ кућа и низа спонзора. Такође је та трансформација произвела карактеристичан нови аранжман социокултурних односа у спорту и новим облицима културног кодирања фудбала, углавном оркестрирана преко утицаја нових медијских технологија (Guilliani 2002, 29).

Од када су навијачи почели да рутинизирају заједничка путовања на гостујуће утакмице, настало је организовано навијање, које је подстакло синхронизовани ритуал навијачких скупина, не само на стадионима већ и на улицама, у кафанама, на рејвовима, на локалним игралиштима и на свим местима на којима не можемо замислити да би клупске боје заузеле улогу идентификације. Спорт је усвојио нову димензију учествујуће публике, развојем мобилних хулиганских група које су успостављале своје кодексе и правила понашања. Антагонизми према ривалима се продубљују, а насиље постаје све мање повезано са спортским дешавањима на терену. Друштвена потреба за суочавањем са „другима“ трансформисала је спорт у игру конкуренције на социјалном и политичком пољу. Свакодневни живот фудбалских навијача у клупском идентитету је пронашао оправдање за своја дела у турбулентним временима економских криза и уздрманих националистичких порива. Јуришне песнице и хулигански национализовани излети уздрмали су југословенски спектакл, који се одликовао квалитетним фудбалом и масовним посетама на утакмицама. Специфичност улоге фудбалских навијача на простору бивше СФРЈ у каснијим ратним дешавањима огледала се пре свега у чињеници да је фудбалски хулиганизам у извесном смислу послужио држави, како је то сликовито описао Иван Чоловић, - „предвојничка обука“ (Ђорђевић 2014, 897). Милитаризација хулиганских група услед разбуктале политичке ситуације на почетку 90-их година XX века трансформисала је спортске трибине у политичке топофолне мапе, а саме актере на трибинама у војнике. Иако је навијачки покрет у Србији ујединио нативне „православне“ навијаче, један од вођа „Гробара“ тврди да је у том периоду било немогуће повући паралелу у политичкој димензији између „Гробара“ и „Цигана“ (<http://cetvrtioktobar.blogspot.com>). За време национализације стадионских антагонизама Жељко Ражнатовић Аркан, командант Српске добровољачке гарде, подстицао је војну мобилизацију северне трибине навијача „Црвене звезде“, док је као велики навијач „Црвене звезде“ на ратиште отишао и Ђорђе Божовић Гишка, први командант Српске гарде, паравојне формације Српског покрета обнове. Вођа „гробарског југа“ Радослав Трлајић звани Бата Трлаја био је предодређен криминалним активностима и у таквој атмосфери бунтовни карактер у политичкој димензији „Гробара“ често је изостајао. Такође, неки од њих пратили су

навијачке трендове трансформације навијача у војнике, јер су такав чин сматрали обавезом према одбрани српског идентитета. На сајту организоване навијачке уније „Јужни фронт“ пише: „Прва екипа шабачких Гробара одлази на фронт бранећи Српство и веру светосавску, сходно својој ултрадесничарској политичкој опредељености, и тако оставља простора за нови талас навијача који без обзира на друштвене и социјалне трзавице наставља свету традицију својих претходника“ (www.juznifront.com). Хулиганске формације два наша највећа клуба заузеле су јасан политички став који је уследио распаду СФРЈ, заједно са својим националним ривалима из Хрватске – „Торцидом“, навијачима „Хајдука“ из Сплита, и „Bad Blue Boys“, навијачима „Динама“ из Загреба, који су представљали чувену „југословенску четворку“.

Иван Чоловић у тексту „Навијачи-хулигани нови фашизам“ на сајту „Пешчаник“ написао је: „Према њима (војницима у рату) млади чланови данашњих навијачких група изражавају велико поштовање, гаје неку врсту култа тих својих предака, равног оном чији су предмет оснивачи племена и први апостоли“ (<http://pescanik.net>). У дихотомизацији млађи/старији, навијачи/хулигани можемо да закључимо да је постратна генерација наставила да натурализује говор мржње као главни адут навијачке експресије управо рекреирајући мит о „култу навијача-ратника“, у којем су учествовали. После симбола крви, части и експресивног истицања националних значења, доводећи их до органицистичких повезивања са сопственом нацијом, навијачке територије су постале *ad hoc* политичке и простор за изражавање политичких идеја народних маса. Квалитет фудбала је рапидно пропадао услед економског ембарга у нашој земљи, а све више колонизован политиком оних који га прате (навијача-активиста) и подложен манифестацији свих етнификација, у којој су трибине постале преносиоци поруке народних мисионара/фудбалских навијача.

Задатак антрополога је да у складу са својим етнографским вештинама „посматрања са *дистанцираним/опрезним* учешћем“ деконструише понашања навијача и њихове ритуалне обрасце у складу са применом различитих политика у социокултурном окружењу, како у нативној средини, тако и да компаративно обједини културне разлике у Европи и свету. Идентитети навијача постали су комплекснији и флуиднији феномени, преко којих можемо да проучавамо различите сегменте свакодневног живота: политике, религије, образовања, криминала, музике, територијалности, сензуалности итд. Динамични медијуми за комуникације између различитих навијачких скупина омогућили су развијање транснационалних идентитета и мобилних навијачких фирми широм света. Њихове заједнице могу и често да функционишу попут урбаних племена, као што је заговарао Мафесоли, са друштвеном потребом да се политички позиционирају према различитим друштвеним (репресивним) апаратима, који угрожавају њихову слободу, перформативност и значај репутације на глобалном нивоу. У маниру посматрања и сакупљања идеолошких крхотина лелујавог и променљивог тла, какво

је навијачки свет, покушаћу да објединим ставове навијача „Партизана“ који се суочавају са потребама „политичког“ на различитим примерима из друштвене стварности.

Утицај Армије и ривалске „националне“ дистанце

ЈСД „Партизан“ основан је 4. октобра 1945. године. По угледу на Дом Црвене армије у Москви (фудбалски клуб добио је име ЦСКА), који је имао веома разгранате културно-уметничке и спортске активности, настао је Дом Југословенске народне армије, а први фудбалери ФК „Партизан“ долазили су из војних јединица ЈНА (Партизан – 25 година... 1970, 7). С обзиром на то да само име клуба „Партизан“ асоцира на Армију², многи навијачи и чланови управног одбора, који су били војни чиновници, али и аматерски радници, сматрали су да ФК „Партизан“ не би требало изједначавати са Армијом, јер би такве политичке импликације одбијале многе потенцијалне навијаче. Иако је прва генерација спортиста, нарочито фудбалера, била састављена од официра, они су поред тренинга и утакмица, имали и своје војне обавезе. Поред очигледне релације спорт–војска, СД „Партизан“ није желело да свој идентитет гради на промоцији војног поноса. Светозар Вукмановић Темпо, као начелник Политичке управе Југословенске армије и оснивач „Партизана“, у својим сећањима у клубу навео је: „Наиме, неко може навијати за други клуб, у конкретној ситуацији, дакле против Партизана, што никако не мора да значи да је тај и против Армије. Иако је наравно било и таквих, истина, ретких случајева“ (<http://cetvrtioktobar.blogspot.com>). Директну повезаност Армије и ФК „Партизан“ потврђује и идејни творац „Партизана“ Мијалко Тодоровић Плави: „Одмах по ослобођењу Београда, формиран је тим Прве армије. Он је био састављен од бораца који су од раније били у јединицама или су ступили у њих после ослобођења града. У време борби, на Сремском фронту, тим је био сасвим оформљен, и сећам се када је наш тим добио једну фудбалску екипу из Срема са 15 : 0. Били смо заједно са неким совјетским јединицама, па је и неколико њихових официра посматрало овај меч“ (<http://cetvrtioktobar.blogspot.com>). Светозар Вукмановић Темпо у својој књизи „Револуција која тече: мемоари“ описивао је последице фаворизације спортског друштва „Партизан“ и однос са првом публиком

² Официри оснивачи „Партизана“ сви редом одбијају кумство. Нико не жели да каже да је баш он дао име клубу, не зна се ко је први изговорио ту реч. Истина је, чини се, да је име „Партизан“ спонтано у хору прихваћено на самом оснивачком скупу, испричао је Отмар Креачић новинару Жики Милојевићу за „Партизанов весник“ 1985. године. И Артур Такач је тога дана био присутан и истом новинару потврдио – име је настало спонтано (<http://cetvrtioktobar.blogspot.com/>).

која је пратила овај клуб: „Публика није свесрдно прихватила Партизан иако је он био најбољи клуб. Узрок томе биле су привилегије које су уживали клуб и играчи. Ми, који смо тада радили у армији, посебно у политичкој управи, нијесмо то видели, већ смо били склони да ту појаву припишемо држању комуниста, а посебно омладинаца 'цивила'. Оптуживали смо их да не виде политички значај популаризације армије, да се срзавају на непријатељске позиције, да су против армије и Партизана. Они су опет одговарали да се не може изједначавати „Партизан“ са партизанима и армијом. Тако су створени својеврсни фронтови фудбалских навијача, чак и међу комунистима“ (Вукмановић Темпо 1971, 25).

Клупски навијачи или тзв. „Партизановци“ били су подржаваоци Армије, као и вредности социјализма у периоду до 70-их година XX века, а први међу вођама „Партизановаца“ били су легендарне личности, попут Воје Панчевца, који је тада удружио многе навијаче из различитих крајева Београда и из Панчева, а био је препознатљив по застави „Волимо Тита и 'Партизан““. Идентитет Југословенског спортског друштва „Партизан“ градио се искључиво на утицају Армије и социјалистичких вредности, а то су прихватили и његови навијачи. Већина мојих испитаника је потврдила да сваки навијач мора да познаје историју свог клуба и „да се знање о њему, орално препричава попут лектире у основним школама“ (М. Н, 23). Када се данас навијачи носталгично присећају времена „Партизановаца“ из доба комунизма, углавном се прича о лепшем фудбалском стилу игре и публици која није знала за феномен „унутрашњих подела“, привилегија *навијачких агенција* и бојкота спортских манифестација. Круна носталгије навијача се углавном везује за 1966. годину и највећи успех фудбалског клуба, када је „Партизан“ играо финале „Купа европског шампиона“ са „Реал Мадридом“, као и безбрижније време пуних стадиона, на којима насиље није било практиковано у екстремним формама. Када навијачи „Партизана“ дискутују о том периоду спортских дешавања, они мисле на „гробарску носталгију“. Две одлике су од кључне важности за дефиницију структуралне носталгије. Прво, она се може изнова јављати у свакој следећој генерацији. Сваком младом нараштају смета кад родитељи говоре о времену у којем је све било боље: људи су били великодушнији и једноставнији, љубазност није била прорачуната... Заузврат, годинама или деценијама касније свака генерација испољава исту чежњу. Отуда реторика промене и пропадања може заправо бити прилично статична (Херцфелд 2004, 186). Данашње генерације покушавају да ту носталгију негују писањем критичких текстова у различитим фанзинима, попут „Четврти октобар“, „Јусуф Мехмедовски“, „Гробарски треш романтизам“, „Гробари“, „Пуп“...

„Наравно да знам ко је био Воја Панчевац, тај није пропустио ниједну утакмицу, и било је много легенди, и више навијача, „Партизан“ је имао на хиљаде навијачких клубова. Питам се да ли су сви били комунисти, а да ли су се неки претварали.“

„Бити ’Партизановац’ или бити ’Гробар’ једноставно није исто. ’Партизановци’ су они људи који знају све о историји такмичења, утакмицама, резултатима, играчима, подацима о броју жутих картона на неким важним утакмицама, а бити ’Гробар’ то је нешто више, постала је навијачка прича и сад питање је да ли си њен део или не.“

Моји испитаници замерају ривалним навијачима „Црвене звезде“, популарним „Циганима“ то што из крајње националистичке визуре наглашавају значај првог председника Независне Државе Хрватске Фрања Туђмана у историји СД „Партизан“, иначе председника ФК „Партизан“ 1958–1961. године. Пратећи ову историјску чињеницу, ФК „Партизан“ је данас од навијача „Црвене звезде“ негативно коотиран као „хрватски“ клуб, који је по неким верзијама овог наратива 1945. године променио своје седиште, пребацивши се из Загреба у Београд. Испитаник Н. Р. наводи да су ове полемике и даље актуелне, чак и мистификоване од стране оних који желе да умање углед „Партизана“ – југословенског и српског фудбалског клуба са антифашистичком традицијом. На мети новинара који током 1990. и 1991. године устају против национализма и његовог преношења у спорт нарочито често се налазе Туђман и његова странка ХДЗ. Према оцини једног коментатора, „туђманштина собом носи међунационалну мржњу и распад Југославије“ (PV, 31. III 1990). Новинарима „Партизановог весника“ посебно је било стало да оспоре мишљење да је Туђман имао важну улогу приликом оснивања Југословенског спортског друштва „Партизан“. У чланку под насловом „Туђмановштина међу нама“, Туђман је назван „једном од најопскурнијих личности нашег политичког миљеа“, а за ХДЗ је речено да је „по свему судећи профашистичка странка“. Ту се још каже да он никако није могао да буде „идејни зачетник нашег Спортског друштва“ и није могао одлучивати о значајним питањима „поред таквих ауторитета као што су били Светозар Вукмановић – Темпо, Отмар Креачић – Култура, Војо Николић, Артур Такач, Боро Шварц, Павле Јовичевић и други“ (PV, 17. III 1990) (<http://www.epovine.com>). Такође, сматра се да је Фрањо Туђман подарио црвено-плавом „Партизану“ нове – црно беле боје и дресове модерног кроја, те на тај начин променио идентитет клуба. На навијачким фан-сајтовима, попут *sr.partizan.rs*, у тексту „Како смо тачно постали црно-бели?“ наводи се другачија верзија. Наиме, каже се да је „Партизан“ добио црно-беле дресове од италијанског клуба „Јувентус“ када је учествовао на интернационалном фудбалском турниру млађих категорија „Копа Карневале“ 1958. године у Вијаређу (<http://www.sr.partizan.rs>). О овој историјској чињеници популарне су песме ривалних навијача „Цигана“ које се певају на дербију: „Ајмо црно-бели, умро је Туђман Фрања, ћутаћемо један минут председнику ’Партизана’“ и „Сваки прави ’Гробар’ Туђмана Фрању слави – да није њега било, били би црвено-плави.“

„Ма шта да се прича о томе, ’Партизан’ је био југословенски клуб, а сада није!!! Грб треба да буде Круна, са орловима и Оцила, и име нек му буде Српско Спортско Друштво!!! Јебеш Туђмана, тада нико није мислио

национално, него Југословенски! Било и остало у прошлости! Сад је чист Српски клуб! А шта би било да 'Хајдук' Сплит играо у Београду, кад је их Тито звао, шта би данас било од тога?!" (М. Н., 22, навијач „Партизана“ са јужне трибине).

„Косово цело је навијало за 'Партизан', исто и Босна. 'Партизан' није српски клуб, неће ни бити никад, тако и треба. Нико не може да одузме 'Партизан' неком из Зенице или Мостара“ (С. И., 26, навијач „Партизана“ из Мостара).

У наративима навијача на форумима и социјалним мрежама на интернету „Црвена звезда“ је због своје скорашње „милитаристичке“ прошлости 90-их година XX века под утицајем вође навијача Жељка Ражнатовића Аркана окарактерисана као свесрпски клуб, изразито националних вредности, у коме нема места за навијаче других народности, који се сматрају другима или чак „Гробарима“ (изједначавање нативног ривала са највећим непријатељима је уобичајена традиција организованих навијача). Са друге стране, „Гробари“ су истицали да сваки појединац може да навија за „Партизан“, био он православац, Муслиман, Хрват, Македонац, Словенац итд. Познат је и црно-бели транспарент подршке који је фотографисан 1976. године у Загребу на коме пише „Загрепчани“. Ову групу су оформили навијача из Загреба, претежно Срби, али су међу њима били и нативни Хрвати.

„Највећи успех навијача 'Звезде' је био да убеде остале у Србији да су они стуб српства, и при томе су лагали да је 'Партизан' основан у Загребу, да га је Туђман основао итд... а данас, захваљући доступности информација, знамо да је 'Делије север' основао Аркан, агент ДБ-а... да је Чичу убио човек који је основао 'Звезду'. И што је најважније, 'Партизан' су основали млади генерали који су играли и волели фудбал, око имена се нису двоумили били су Партизани, и сви они имају име и презиме“ (Н. Р., 25, навијач „Партизана“ са источне трибине).

Трансформација армијских „Партизановаца“ преко тзв. авангардних „Гробара комуниста“ и „умерених националиста“ до екстремних десничара који пропагирају „четништво“ на трибини, проузрокована је различитим историјским околностима у којима су навијачи били инструментализовани од стране различитих вођа и политичких организација. Поред тога што су се „Гробари“ у многим елементима идентитетски разликовали од навијача „Црвене звезде“, они данас заступају сличну политичку оријентацију.

Навијачки покрет „Гробари“ данас – „јужна трибина није за децу“

„Гробари“ су добили име од својих комшија. Навијача вечитог ривала „Црвене звезде“ због црне боје на дресу прозвали су их тим именом још

почетком 70-их година прошлог века. „Партизановци“ су тај назив прихватили и од тада поносно певају: „Ми смо ’Гробари’, најјачи смо, најјачи!“ Гробари су у јавном и медијском дискурсу означени као „традиционалисти“, „националисти“, „патриоте“, „бранитељи српског идентитета“, „фашисти“, али и клупски навијачи са антифашистичком традицијом, која се изгубила већ од 70-их година XX века при налетима етнонационалистичких стереотипа, који су инструментализовали стварање политичких наратива у овој супкултури. Актуелна доминантна група „Партизановог“ југа – „Алкатраз“ већ 23 године антиципира и диктира социјалне везе између навијачких фракција, политичка позиционирања према управама ЈСД „Партизан“, као и преумеравање хулиганских нереда са стадиона на улице широм земље. Већина мојих испитаника, разочарана „Гробарима“ са југа, који имају протекционистички став према криминалним клановима, сматра да они нису одговорили довољним отпором како би се на трибине вратили верни пратиоци и „часни хулигани“³. Иако не могу да докажем, многи моји испитаници тврде да постоји неоспорива веза између појединих чланова „Алкатраза“ и полиције, те стога морамо бити свесни улоге државе при различитим инструментализацијама навијача протеклих година. У даљем тексту покушаћу да образложим које политичке ставове заступају „Гробари“ и са каквим стереотипима се они сусрећу у свакодневним друштвеним интеракцијама.

Национализам, конвенционална компонента навијача „Партизана“, уједињена са другим „српским“ навијачима, велича одбрану српског идентитета и традиционалних вредности.⁴ Херцфелд указује на то да позивање националиста на традицију због њене наводне старине потврђује њихове претензије, јер им даје наизглед неоспорив темељ историјске чињенице, По њему, националисти натурализују своје интересе представљајући их као очигледне истине (Херцфелд 2004, 78). Већ три генерације екстремних навијача „Партизана“, укључени у социополитичка дешавања у Србији, детерминизују колективне ставове навијача, тј. намећу их незаинтересованој већини млађих и неупућених навијача, најчешће преко аудио-визуелних експресија до истакнутих деснооријентисаних симбола који се представљају као клупски. Медији преузимају одређене политичке акције и вредносно их уобличавају у различитим документарним филмовима који покушавају да објасне културу навијачких група, као у „Досије навијачи“ или раскринкају криминалне активности у емисији „Инсајдер“ на телевизији Б92. Из дубинских интервјуа са мојим информантима, који су чинили Гробари (од 16 до 30 година), може се закључити да сматрају да их је бивша власт Демократске

³ Фудбалски хулигани који су спремни да се боре на руке, а не пиштољима или ножевима (М.И., 24).

⁴ *Напомена*: У Србији и региону можемо да закључимо да су навијачи у већини случајева усмерени оваквим дискурсом, осим навијача ФК „Обилић“, који су били „бриколеска дружина“. У једном тренутку на њиховој трибини се могао видети нацистички симбол „келтски крст“ и анархистичка ознака „А“.

странке са председником Србије Борисом Тадићем маркирала као „државне непријатеље“ и од тада се боре против државног репресивног апарата. Из перспективе навијачког покрета приписан им је „анархистички“ и бунтовни карактер навијачке трибине, иако у идеолошким расправама многи од њих одбијају анархизам као легитиман појам у филозофији политике, док други сматрају да је такав начин размишљања крајње утопијски. Низ година уназад, „Гробари“ су окренути против садашњег режима и сматрају да је бивши премијер Србије Александар Вучић или „Пичкоусти Циган“, како га погрдно називају, такође одговоран за лош економски положај Југословенског Спортског друштва „Партизан“, због тога што је навијач „Црвене Звезде“. Овај став је актуелан у навијачком дискурсу „Гробара“ од 2014. године, када су црвено-бели бацили са кошаркашког трона „Партизан“ у домаћем првенству. Бивши тренер КК „Партизан“ и председник СД „Партизан“, Душко Вујошевић, манично је оптуживао државну власт да финансира КК „Црвену звезду“. Од почетка власти Српске напредне странке „Гробари“ сматрају да је политика један од фактора који је утицао да тај клуб изгуби неопходну помоћ државе у свом напретку.

Политичка конфронтација према свему другачијем од идеологија које заступају навијачи-активисти (у „гробарском“ случају: национализам и шовинизам) неизбежна је у многим случајевима, јер уколико колективи не одбране своју политичку позицију, могу да привуку нове непријатељехулигане, који неће толерисати попуштање у доминантним ставовима навијачког покрета. Солидарност међу ултрадесничарским групама заснована је на метафори „крви и нације“ и неодвојива од љубави према клубу, јер изграђује особени стил једне подгрупе, који ће постати цењен на навијачкој сцени уколико негује витешку храброст у одбрани идентитета групе. Због таквих друштвених принципа и компоненте строгих хијерархијских група, потенцијалне анархистичке групе нису изградиле своју позицију у атмосфери хулиганског *капитала страха*, који подржава моћи ауторитета владара и тлачитеља. По Бенедикту Андерсону, стварање хипотетичких заједничких атрибуција може се учитати као карактеристика навијачке групе, попут: „Увек могу да препознам своје земљаке (навијаче) по начину на који ходају, говоре, крећу се и тако даље“, истовремено метонимијски (сваки грађанин-навијач је микрокосмос у свеобухватној целини) и метафорички (сваки грађанин-навијач је верзија националног карактера и менталитета) (Херцфелд 2004, 137). Блискост међу члановима одређене навијачке групе стиче се рутинизираним обрасцима понашања у различитим ситуацијама друштвеног ризика и у класичном задовољавању потребе према доколици. На основу стечених хабитарних пракси, навијачи постају *побратимљена скупина*, која не дозвољава одступање од научених и устаљених друштвених механизма који су стицали још од оформљавања групе. Свако одступање од таквих механизма може се сматрати издајничким чином. Циљ сваке навијачке групе је да одржава своју матрицу, кор „чланова-оснивача“ и да прошири

своје чланство, са циљем да пропагира свој особени стил (идентитет) и политичке вредности, уколико су усаглашене на састанцима групе.

У разговору са мојим испитаницима (неки од њих су чланови или симпатизери политичких организација „Србска акција“, „Образ“ и „СНП 1389“), појам „анархија“ изазива многа негодовања у навијачком идентитету „Гробара“. Окарактерисан је искључиво као вид тактичних метода које анархисти широм света примењују у борби против полиције, али сматрају да не постоји никаква спона између анархизма и њихових идеолошких ставова. Најчешће замерке које „Гробари“ постављају анархизму је однос анархиста према национализму, религији, црквама, комунама, анархокомунизму, слободи⁵, а најчешћи одговори на ову релацију су да је тај друштвени принцип утопистичан и нихилистичан, и крајње ирационалан.

„Гробари одбацују анархију, а поготово комунизам јер једноставно не живимо у том времену и будимо реални да данас бити комуниста или анархиста је доста смешно, јер живот који живиш на основу тра-ла-ла сећања наших родитеља и књига је апсурдан. Да видим где су сви ти анархисти, борци за слободу и наша права, нема их у Београду, а када треба да се сукобе са националистима, беже... Пправе неке скупове против НАТО-а, а ништа заправо нису урадили за свој земљу, сем што протестују и што им је лоше“ (Н. Р., 25, навијач „Партизана“ са источне трибине).

„Гробари“ као „националисти“ и одбијање фабуле „антифа навијача“

Основне карактеристике у изражавању екстремизма „Гробара“ у њиховим прогласима, аудио-визуелним перформансама и политичким акцијама су: етничка хомогенизација, тежња за стапањем државних и етничких граница (Велика Србија), антикомунизам и прећуткивање антифашизма, јачање традиционализма и ауторитарности, неговање православља као супериорне религије у односу на остале етничке и религијске групе (посебно Хрвате, Муслимане и Албанце), отпор идејама мултикултурализма и космополитизма, нетрпељивост према ЛГБТ популацији и традиционалним „нетрпељивим“ мањинама (Бошњацима, Мађарима). Иако се вође навијачких група и већина навијача ограђује од сваког вида „политичности“ на спортским спектаклима, политичка активација је неизвесна реакција на

⁵ Моји испитаници, они који заступају „националистичке вредности“ верују да је ред у законодавству и поштовању фамилијарних вредности. Верују да свако друштво треба да се структурише према правилима које анархисти не познају и које негирају. У већини случајева, анархисте изједначавају са пацифистима.

многа социополитичка дешавања у Србији и Европи. Некада је довољно да једна мања подгрупа искочи из договора колектива трибине и развије неприкладну, тј. увредљиву или политички обојену паролу.

Међу „Гробарима“ још увек није забележена „антифа“ навијачка организација или било каква лево оријентисана навијачка скупина која би се одупрла десничарско наклоњеној трибини „Партизана“, али и у целом навијачком покрету од почетка етничких конфронтација и организованог навијања у Југославији. Иако постоје индивидуе на трибини „Гробара“ које своје левооријентисане ставове размењују у свакодневном животу, до сада нису постојали покушаји да се озваничи ниједна оваква подгрупа.⁶ Моји испитаници верују да ни на једном стадиону у Србији не би била прихваћена „антифа“ група и да би њихово појављивање довело до директних насилних конфронтација, а објашњења за то су: 1) наглашена политизација трибине против фашизма, али и обичних патриотских група које се аутоматски називају „фашистима“, понекад без стварних аргумената; 2) заљубљеност у све народности и изједначавање нација са имагинарним конструктима; 3) посматрање свих друштвених проблема кроз класно друштво и критику капитализма, који занемарује родољубље и патриотизам; 4) однос антифашиста према ЛГБТ популацији и прихватање свих слобода; 5) негативан однос према вредностима СПЦ и религији уопште.

Већина мојих испитаника је навела да су „Гробари“ „националистичетници“ и да су склони (нарочито они млађи) да западну под „тврђе“ десне идеологије, попут „нацизма“ и „фашизма“, а да заправо не увиђају потребу за декларисањем таквих политичких улога. Свака навијачка трибина означава неког фанатика за „нацисту“ или „фашисту“ и, док се жаргонски надимак шири на трибини, стичемо утисак да се навијачи свакодневно суочавају са таквим идеолошким стереотипима. У одбрани трибине од фашисоидних елемената ставове мојих испитаника можемо категорисати у 5 чинилаца: 1) утемељено схватање да је нацизам као идеологија погубна по цивилизацијске токове „српског народа“ и да „смо се против њега борили кроз историју“; 2) „фашизам није исто што и екстремни национализам, као што представљавају 'неки' медији“; 3) „фашизам не постоји у XXI веку, он је нестао са завршетком Другог светског рата, 1945. године; 4) „нацизам је само опијум за залутале скинхедсе, потенцијалне навијаче ФК 'Рад'“; 5) не постоје фашистички поклици или акције, постоји само говор мржње.

„Једноставно, то је наша реалност. Некада смо били комунисти, сада смо четници и српски националисти. Пева се о Дражи, Ђујићу... Има ту и доста монархиста, али углавном се изједначавају са патриотизмом и национализмом. Највише се певају те песме када се деси неко срање у земљи, као што је отцепљење Косова и сл.“ (Р. И., 23, „Двери“).

⁶ У даљем раду увидећемо да су ти појединци ограничавани у оквиру уметничких група, које опет немају претензију да постану навијачка група у оном смислу који је добро познат хулиганским причама.

„Битно је да се нагласи да на јужној трибини има и наставника историје, професора који су старији, који познају историју „Партизана“, ал опет су националисти, воле своју земљу, што је нормално у овом отуђењу брата, где нам се намеће да морамо у НАТО, ЕУ, Хаг и сличне фашистичке творевине Немачке“ (А. М., 29, није члан ниједне организације).

На једном од лигашких гостовања у Новом Саду 2012. године био сам у прилици да присуствујем неочекиваним моментима при самом путовању на фудбалску утакмицу „Војводина“ – „Партизан“. Дошао сам два сата раније пред источну трибину стадиона „Партизана“ како бих ушао у аутобус који је био намењен за навијаче „Партизана“ јужне трибине. („Забрањени“ су тада одлучили да не иду на гостовање, јер управа ФК „Војводина“ није дозволила још један гостујући сектор, а за мене је била идеална прилика да посматрам нове генерације млађих „Гробара“ и тзв. групу „Young Alcatraz“). Испред источне трибине скупио се већи број навијача него што је планиран, те је остатак навијача морао да планира своје путовање возом или колима у својој режији. Један другар ме је позвао да пођем са њима, заједно са дечком из Крушевца, који је возио, и једним чланом „Алкатраза“, ког нисам до тада познавао. На путу до Новог Сада доминирала је уобичајна расправа о навијачком миљеу „Гробара“, као што су унутрашње поделе између „Забрањених“ и „Алкатраза“, као и новостима са трибине уз ракију и чварке које смо кружно делили у колима са једног седишта на друго. Члан „Алкатраза“ у једној ситуацији усред разговора продере се возачу да нас заустави. Погледом *булдога*, уз повишени тон кроз благо подригивање, са оштром и изражајном гестикулацијом, заузима одбрамбену позицију: „Немој више никада да тако причаш о мојој браћи, сви 'Гробари' су исти. Покушавају да се сналазе на многе начине, неки краду, неки се баве дрогом, али сви су наша браћа.“ Возач, дечко из Крушевца, био је непријатно изненађен његовом реакцијом и одговорио му је: „Добро, шта си се наложио, зар заиста мислиш да је то мени битно?“ На то му је узвратио: „Слушај, сад ћу да ти испричам нешто: ја сам члан СПС-а и мислиш да готивим све људе из партије? Не, јер са многима не бих реч проговорио да није тих састанака, јер су љиге од људи. Е, тако је и са навијачким групама. Неки се напросто не подносе, јер имају своје личне утицаје, али смо на истој трибини.“ Возач је наставио својим путем и уследила је очекивана тишина после набујалих емоција током расправе. Како бих разбио помало непријатну тишину, поставио сам свима једно наивно питање: „Јел' има нациста међу 'Гробарима', пошто знам да их 'Радовци' имају?“ Члан „Алкатраза“ ме је прво сумњиво погледао и предао пиво: „Ма нема, већина је националиста, али (кратак смех) ту долази до игре речи: националиста, наци, нациста. Шалим се! Има један нациста који се трипује код већине песама у гесту да показује нацистички поздрав и он се хвали како је прочитао Меин Кемпф три пута, ал' брата нико га не ферма на трибини. Може он да прича колико хоће. Мислим да је добар дечко, воли Србију и Светог Саву.“

„Гробари“ најчешће виде нацију као „крвну и/или расну истородност сународника“, која функционише по хијерархији бог – краљ – домаћин. Тодоров, који нацију описује поменутим терминима, сматра да „сви ми с једне стране, припадамо заједницама које се служе истим језиком, настањују исту територију, имају одређено заједничко сећање, упражњавају исте обичаје (Путиња, Фенар 1997, 48). „Гробари“ сматрају за своју дужност пре свега одбрану (етно)националистичких тежњи и историјских модела ширењем национализма, који можемо одредити као систематску трансформацију осећаја националне припадности између заједница људи другачијих политичких оријентација и људима других антогонистичких националности, који Гробари посматрају као непријатељске. (Geurgeloui 2009, 111). Поред етничке компоненте у разумевању акција навијачког света, органицистичко виђење нације је једна од универзалних виђења екстремне деснице. Њени следбеници, спортски навијачи истичу своју беспрекорну љубав према нацији којој припадају и њеним еписким фабулама, које могу ванвременски да истичу на утакмицама и другим масовним окупљањима. Чоловић је писао да у митским фабулама, гени, као носиоци наследних особина, чувају и преносе са генерације на генерацију квалитете, таленте и склоности својствене једном народу. На пример, оно што се у српском националном миту назива „косовским опредељењем“, данас се објашњава и као ствар генетског детерминизма (Чоловић 2000, 24). У складу са тим, „Гробари“ већ 30 година на својој трибини имају окачену заставу „Косово је Србија“, а после завршетка религијских ратова у Југославији истицали су мобилизацију навијача са Косова и Метохије (скраћено „КиМ“), са циљем опстанка српског идентитета на тамошњим просторима. Поред учешћа у различитим политичким протестима „Косово је Србија“, „Гробари“ организују различите хуманитарне акције за помоћ становницима КиМ и обнављање манастира и цркви. На таквим манифестацијама често се заборавља ривалство између Црвене Звезде и Партизана. Они су тада удружени уз слоган „Срби за Србе“ (<http://www.blic.rs>)

Поред реторички усмереног одбијања везе клуба „Партизан“ са комунистичком традицијом (под паролом „нисмо имали право на другачији избор“), навијачи „Партизана“ подржавају Краљевину Србију у песмама („Живела, живела краљевина Србија“, као и у стиху садашње химне „Боже правде“ – „српског краља, српски род“), иако суштински нису опредељени да Србија постане парламентарна монархија или да добије краља уместо председника због негативне представе о „елитистичком“ понашању престолонаследника краља Александра Карађорђевића. Такође, на јужној трибини забележен је и скорашњи принт Гаврила Принципа на застави доминантне групе „Алкатраз“.⁷ Ова ауторитарна навијачка подгрупа, брендира препознатљиви визуелни лик и производи *уметнути навијачки имиџ* Гав-

⁷ Навијачке групе на „Партизановом“ југу које су биле приклоњене „Забрањенима“, „Алкатраз“ често називају „значкатраз“ због сумње да су умешани у сарадњу са полицијом.

рила Принципа у циљу маркетиншке користи, продајом мајица и осталих навијачких реквизита. На питање шта за навијаче представља симбол Гаврила Принципа, моји испитаници су одговарали да верују да млађи навијачи, и понајвише они старији, сматрају да је као атентатор аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда учествовао као српски националиста и да због тога заслужује симболично место на трибини „Гробара“, попут славних војсковођа, политичара, мафијаша, као што су Цар Душан, Милоша Обилић, деспота Стефан Лазаревић, Радован Караџић, Ратко Младић, капетан Драган, Војислав Шешељ, Ал Капоне и др. Ове мистификоване политичке, ратне и криминалне личности адаптиране су и стилизоване са циљем да одржавају јединство међу Србима, изразиту љубав према држави („Србија је вечна, док су јој деца верна“) и религији, која их удружује са другим навијачима православне вере. Ово веровање националиста да њихов род постоји малтене откако је *свијета и вијека* обично прати величање (етно)националне прошлости као времена у којем су преци учинили велика дела, пре свега успели да очувају националну јединственост. У навијачком дискурсу, нације које су упрљавале српском прошлошћу и историјом стигматизоване су и готово увек репрезентоване као митски непријатељи у спорту и друштвеној свакодневици. Крути анимозитети су изражени према хрватској, турској, босанској, албанској, мађарској, немачкој и америчкој нацији, и у тим анимозитетима се најчешће огледа антиимперијализам, антиамериканизам, одбојност према југоносталгији и југословенском идентитету, исламофобија, усташофобија и ксенофорбија. Ервинг Гофман је покушавао да објасни положај стигматизованих особа у друштву и у његовом трећем типу – „племенска стигма“ – закључује да она може бити верског и националног карактера, која се преноси са колена на колена и да једнако захвата све чланове једне породице (Гофман 2009, 16). Ако Спортско друштво „Партизан“ посматрамо као једну такву породицу, контрадикторно је да навијачи једног таквог друштва са антифашистичким наслеђем промовишу мржњу према различитим религијама и нацијама.

Припадници верско-патриотских организација, као „СНП 1389“, „Двери“, „Образ“, који су уједно као „Гробари“ присутни на трибини, не стиже се да своја навијачка обележја носе на протестима и традиционалним окупљањима за време православних ритуала, попут прославе Божића, Бадње вечери, Српске православне нове године и сл. У навијачкој едукацији „Гробара“ православље, као преобладајућа религија Срба и конзумација њених симбола, јесу императив у манифестовању своје земље и клуба на свакој утакмици. Иван Ергић у свом тексту „Професионални спорт и национализам“ сматра да је некада религија служила као опијум за народ, а данас је то спорт као секуларна религија. Због тога, као што се дете одмалена крсти и веже за веру, која је на овим просторима готово, по правилу, у симбиози са етничком припадношћу, тако се одмалена заодева у клупске и националне шалове и заставе, и то постаје неотуђиви део његовог идентитета који носи у себи (<http://www.021.rs>).

„Поносни смо што смо православци и бодримо 'Партизан', он је за нас попут друге религије, и свакако је део живота. 'Партизанове' мајице могу да носим било где да одем, и не стидим се да покажем љубав према својој нацији и клубу.“

„Ако си српски националиста и православца, нормално је да славиш обичаје у присуству својих пријатеља. Мени другари навијају за 'Партизан' и ми имамо своју малу неформалну групу у којој се крећемо. Једноставно, за већину ствари се слажемо са 'Дверима', и њихова политика је блиска многим навијачима, а то је пре свега однос према породици, земљи и очувању своје вере“ (М. Н., 22, навијач „Партизана“ са јужне трибине).

„Гробари“ и „Gate 4“ – туризам и хулигански капитал

Пре него што је грчки „ПАОК“ угостио ФК „Партизан“ и његове навијаче на пријатељској утакмици 2010. године, управа, пријатељи клуба и вође навијача обишли су стадион „Партизана“. Они су заједно са малобројним навијачима причали о спортским успесима клуба у ресторану „Партизан“ у оквиру комплекса стадиона (<http://juznifront.com>). Један од присутних навијачких лидера је причао о првом сусрету „побратимљења“ ова два клуба.

„Током данашњег дана, гости су обишли стадион 'Партизана'. Посебно их је интересовала трофејна сала, терен стадиона, просторије клуба, а најдуже су се задржали у црно-белом бутику, који су буквално испразнили: сви су покуповали дресове 'Партизана', шалове, лопте, заставице... Дружење је завршено договором да се сарадња настави, а добили смо и позив за турнир у Солуну на лето за једну од млађих селекција. Такође, упућен је позив и првом тиму „Партизана“ за одигравање пријатељске утакмице у Солуну.

Први важан догађај за навијаче „ПАОК“-а и „Партизана“ била је пријатељска утакмица у Солуну. Навијачки караван од седам аутобуса и мноштво пуних аутомобила и комбија кренули су на утакмицу и били су обезбедени заставама оба клуба. Већ на граници Македоније и Грчке појавило се десетак навијача „ПАОК“-а који су дочекали своје госте, обезбеђивали бржи прелазак границе и најављивали фешту за поподневну утакмицу. При доласку у Солун, испред стадиона, грчки и српски језик је био укрштен у идентичним навијачким мелодијама. Лидери „Gate 4“ и „Гробари југ“ размењивали су своја хулиганска искуства у кафанама недалеко од стадиона, о чему сведочи један мој испитаник Н. М. (27):

„У некој локалној кафани Мутаси, тако нешто, седе Браца и Неша Страх, тамо се нешто домунђавају ваљда шта да поједу попију, све на рачун Грка, као да смо пророци. Пар пута сам се приближио њиховом столу и чуо да су Грци причали о томе да су њима забрањена гостовања унутар земље, због јаких конкурентних навијача и онда су им наши рекли да би онда требали да иду на наша гостовања, па се спрдали са именима клубова и неким глупостима. Ма шоу се правио, и наравно да се причало о тучама. Сваки пут кад се неке главе сретну, први разговор а да је везан за хулиганизам су уличне или стадионске туче.“

У солунској регији скоро да не постоји радња која продаје сувенире, а да у својој понуди нема бар један са знамењима „Партизана“ и „ПАОК“-а. Уколико сте последњих година летовали на северу Грчке, Халкидикију или, рецимо, олимпијској регији, онда сте свакако приметили колико су Грци „полудели“ за „Партизаном“ (<http://forum.paokmania.gr>).

Моји испитаници наглашавали су да влада велика манија за сувенирима из Београда. „На сваком кораку улични продавци су продавали сувенире на тему 'Партизана' и 'ПАОК'-а, а и готово све радње су биле добро снабдевене истим. Било какво обележје 'Партизана' уколико сте га имали на себи вам је јуче отварало сва врата“ (М. Р., 22). На пример, брза храна коју власник гирос ресторана неће да вам наплати уз добацавање „православна праћа“ са осмехом на лицу, па све до поклона у виду разних навијачких реквизита које су Грци поклањали навијачима „Партизана“ на улицама Солуна (<http://pressonline.rs>). Размена транспарената је карактеристична за овакве културне и братске сусрете, те се на неки начин навијачи такмиче у квалитетнијој и бољој производњи навијачких реквизита, мајица, шалова, налепница и сл. Овај гостољубиви дочек је у очима грчких навијача, био објашњаван као „нормалан“ због историјског пријатељства две земље, али и клупских односа који су неговали Солунци који су посећивали Београд и одлазили на утакмице. Моји испитаници из Грчке су истакли да старији навијачи верују да су Срби подједнако добри домаћини као и Грци, те да имамо заједнички циљ у борби против заједничких непријатеља – САД-а и Европске уније. О томе како је пријатељство отпочело пре масовнијег уплива нових генерација на социјалним мрежама на интернету, говори навијач „Партизана“ под псеудонимом *цомандоџк* на форуму *хрхб.инфо*:

“Ако дођете до Солуна, пробаћете пиће! Зове се „Тумба Либре“, коктел од 'ПАОК' навијача, јефтино вино (Рецина) и кола. Навијачи 'ПАОК'-а су јако различити, тако да имамо све што је у нашој капији: џанкији, кокаински зависници, алкохоличари. Наравно да имамо битанге и скинхедсе на нашој трибини, пуно њих. Поред тога имамо симпатизере метал и панк музике, рокере, рејвере, хипике, све што можете да замислите! Али хулигани смо, изнад свега“ (М. К., 22).

„Многи туристи из Србије када дођу на летовање у предсезони, посете утакмицу „ПАОК“-а и често се врате са осмехом на лицу својој кући, јер знају колико овде људи воле ово братство“, сматра К. Р. (22), навијач групе „Неаполи“, ПАОК. Поред посете самом стадиону „Тоумба“, навијачи „Партизана“ обично посеђују српско војничко гробље Зејтинлик, Белу кулу, коју Солунци сматрају симболом града и местом окупљања навијача „ПАОК“-а, као и Цркву Светог Димитрија, који је веома важан светац и заштитник града Солуна. На другој страни, навијачи „ПАОК“-а путују у мањим групама на стадион „Партизана“, најчешће на дерби утакмице у фудбалу против „Дрвене звезде“, или на последње утакмице у првенству, када су заказане феште током читавог дана. Навијач „Партизана“ М. Н. (23) описао је дочек „ПАОК“-ове групе „Урбан Кавали“ као изузетно топао и гостољубив: „Они су једнаставно делили неку добру вибру са нама, и водили смо их по овим гробарским кафанама, у Хотелу „Ројал“, затим код „Радета“ на Главној железничкој станици у Београду, затим отишли заједно у Храм Светог Саве, па на текму.“ На питање на који начин навијачи „ПАОК“-а гледају на политичку ситуацију „Гробара“ и колико то утиче у заједничким интеракцијама, М. Н. (23) одговара:

„Постоје навијачи 'ПАОК'-а који не готиве многе главе, али исто је као и код нас када људи неће да певају 'ПАОК'-ове песме. О политици се не прича, а заједнички језик се тражи у мржњи према Европској унији, Хрватима и Шипцима. Е сад, морамо да будемо свесни да се на интернету шире различите приче о томе како нас они не готиве колико ми њих, да не влада суфорија ко код нас. То једноставно није тачно.“

Поред узајамних посеђивања и остваривања културних контакта, као што су посета стадиону, панк-концерти или дерби утакмице током године, навијачи „ПАОК“-а и „Партизана“ учествују у размени навијача већ 8 година у европским такмичењима и на тај начин уједињене хулиганске групе стварају посебну етно-сферу мобилног хулиганизма и властима различитих градских и државних власти представљају претњу. Арђун Ападурај под термином етно-сфера (или етно-предео, односно етно-миље) подразумева личности који конституишу *свет у покрету*, као што су туристи, имигранти, избеглице, гастарбајтери и др. Такве групе прелазе велике раздаљине и потпадају под транснационалне и имагинарне заједнице које имају „растући дислоцирајући ефекат на политику националних држава и њихове међусобне односе“ (Павловић 2006, 22). „Гробари“ и подгрупе „Gate 4“ заједно су пружили подршку од 1000 људи „ПАОК“-у на утакмици против „Фиорентине“ 2014. године у групној фази Лиге Европе. На тој утакмици је била истакнута застава са ликом Ивана Перовића, убијеног члана „Забрањених“ (<http://www.zurnal.rs>). Следеће године имали су прилику да заједно бодре у Загребу „ПАОК“, који је играо против „Локомотиве“ у првом колу квалификација за Лигу шампиона. Заједничким снагама навијачи организују даља путовања и

остају у контакту путем друштвених мрежа, а у највећем броју се окупљају уколико „Партизан“ или „ПАОК“ гостују у другим српским и грчким градовима. „Партизан“ је гостовао код „Астерас Триполија“ у Атини, а пре меча су „Гробари“ на форумима „Јужни фронт“ и „Гробари 1970“ масовно позивали навијаче да изаберу ово гостовање, јер ће бити јефтиније и узбудљивије уз подршку њихове браће „Gate 4“ из Солуна.

Сви ви који планирате да идете раније, треба да имати на уму да то није туристичко гостовање, да то није одлазак на море, уживање на сунцу уз Сиртаки, вино, маслине и грчку салату. Сваки ваш несмотрен потез неко ће казнити, а сваки, не дај боже, минус било ког појединца је минус свих „Гробара“. Гостовање у Атини, граду са три озбиљне навијачке групе, даје разлог за опрез и максималну озбиљност свих „Гробара“ у целини. Не опуштајте се, „Гробари“ су институција против које ће се све мање групе покушати да се докажу. Памет у главу, када смо сви заједно, можемо сами против целог света!!! (<http://juznifront.com>).

Поред размене навијачких искустава и информација о ривалним групама, значајно је имати пријатеља у некој земљи у коју долазите у самосталној режији (без подршке „браће“), без пријатеља који вас дочекују на станици или стадиону. Једно такво искуство испричао ми је испитаник који је из Рима одлучио да оде за Удинезе на утакмицу „ПАОК“-а, а није имао ниједан контакт грчког навијача са којим би се удружио. Навијачи „ПАОК“-а и „Партизана“ нису толико пажљиви у бирању својих пријатеља у Европи, али и подгрупе понекад не траже одобрења од матичних група. Познато је да „Алкатраз“ није пожељан међу „Gate 4“, као и „40+“, који су покушали да побратиме „Партизан“ са „Цурва Суд“ из Милана 2012. године. Навијачи „Партизана“ замерају „ПАОК“-овим подгрупама које су браћа са навијачима „Бешикташа“ због анархистичког опредељења, али и зато што је недопустиво по „Гробарима“ да један клуб из Србије или Грчке има навијачку браћу у Турској, због најчешће традиционалних историјских анимозитета и другачије вере. Са друге стране, „Алкатраз“ је обновио у великој мери гостовања са братским „ЦСКА“ из Москве, али и са бугарским „ЦСКА“ из Софије, који немају добре односе са „ПАОК“-ом, што у пријатељском низу ствара додатну конфузију у идентификацији.

Једна подгрупа не може склопити пријатељство са другом уколико је клуб сачињен од низа других група у свом навијачком језгру. Како би се остварило навијачко братство и, потребно је да цела трибина буде сагласна са новим пактом и правилима понашања унутар истог.

Закључак

Спорт и (етно)национализам постали су нераздвојни чиниоци друштвеног механизма у трансформацији српског хулиганизма, што је битно за шире разумевање идентитета навијача „Партизана“, који су заснивали своју политику на вредновању антифашистичке традиције, мултикултурализма и сентимената према вредностима социјализма. Пре самог распада Југославије и грађанских ратова 1990-их година, идентитет навијача „Партизана“ је доживео обрт. Од 1970. године, навијачи „Партизана“ формирају прву организовану мобилну групу – „Гробари“, која се у наредним деценијама окреће ка ширењу националистичке мржње, етноцентризму, ксенофобији, политичком екстремизму и шовинизму на трибинама. На примерима (етно)националистичких сукоба у Југославији, можемо да закључимо да су песме биле главни катализатор ширења антагонизама при избијању насилних сукоба између „југословенске четворке“ и да су оне медијски злоупотребљене у политичке сврхе зарад стварања националних интереса по критеријуму „шта мисли стадионска трибина, то мисли један народ“. Трансформација „хулигана у војнике“ кроз учешће у ратовима бивше Југославије настала је након две деценије континуираног јачања ксенофобије и етноцентризма у бившим југословенским републикама. У Србији, данас, већина организованих навијача „Партизана“ и даље подразумева националистички говор на спортским трибинама као легитимну компоненту навијачког покрета. „Гробари“ су учествовали у ширењу мржње и физичког насиља, али са флуиднијим прежитком „југословенског“ идентитета⁸ и каснијом појавом умереног истицања четништва и појединих политичких партија, попут Српске радикалне странке, наспрам ривалне „Црвене звезде“, која је деценијама мењала своје *политичке симпатије* са пропагандним статусом „чистог српског клуба“ и хероја „српског идентитета и демократије“.

Из свега наведеног може се закључити да се политичка агенда навијачких група у Србији конзистентно одржавала на линији крајње деснице све од краја 80-их година до данас. Битна улога у процесима национализације политичког простора у Србији омогућила им је стицање патриотског капитала, који је касније додатно оснажен њиховим учешћем у рушењу Милошевићеве владе. Ипак, упркос либерализацији друштва, након промене власти 5. октобра 2000. године, њихова политичка оријентација се није битно променила.

У поднасловима о политичком идентитету грчког „ПАОК“-а можемо да закључимо да је револуционарна агресија главна карактеристика навијача-активиста „ПАОК“-а на улицама Солуна, док на утакмицама немају намеру да своја политичка симпатисања наметну великој већини навијача. То је

⁸ Ако уопште прихватимо да је тако нешто икада постојало, онда макар узмимо чињеницу да су навијачи „Партизана“ имали навијаче из свих крајева Југославије и да су они подједнако делили своју пасију према клубу.

правило „Ултраса“, навијача које занима само фудбал и њихов клуб. „Гробари“ и подгрупе „Gate 4“, иако имају дијаметралне и готово супротстављене идеолошке и политичке ставове, склопили су навијачко братство на религијској компоненти зарад одбране традиционално доброг грчко-српског пријатељства. Иако већина навијача „ПАОК“-а, лево оријентисаних активиста у оквиру „Гате 4“ одбија овакав вид подршке због чињенице да су активисти „Златне зоре“ умешани у „братство“, ове две хулиганске формације заједно учествују у размени навијача на европској сцени са циљем јачања хулиганског капитала. Навијачка удруживања два или више клубова тзв. братимљења јачају хулигански капитал, који је све више популаризован развојем глобалних канала и социјалних мрежа, који аудио-визуелно симулирају доживљаје навијачке мобилности.

Навијачка култура се састоји од јединствених опхођења према викендашким навикама, као што сам образложио у анализи трофазних ритуала, у којима навијачи испуњавају различита правила у суочавању са друштвеним нетрпељивостима и ризицима од сукобљавања са ривалним такмацима или полицијом. Стадиони су њихове супституције за домове и у њима желе да се осете слободно и да искажу свој револт према лошим условима друштвене свакодневице. Посетиоци фудбалске игре развијају посебне сентименте према стадионима и специфичном уређењу простора који репрезентује њихов клупски идентитет. Разуздано понашање појединих навијача неоспорно представља реакцију група људи на укалупљивање слободног времена и корпоративизовање спорта, на контролу, противљење присвајању травњака који припада „руљи и одлуци да буде постављена на пластична седишта и затворена“. Стадиони постају све више места паноптичке контроле и у XXI веку навијачи се масовно, било лево или десно оријентисани, прикључују глобалном навијачком покрету који се бори против УЕФА, која таква правила намеће, као и модерног (корпоративног) фудбала, који предлаже све строже законе против насиља на стадионима у циљу сузбијања нереда и сваког вида говора мржње. Навијачи „Партизана“ свој стадион доживљавају као храм фудбала, који је доживео многе спортске и хулиганске успехе. Све већи значај „Гробари“ придају обликовању визуелних експресија око стадиона који одређује значење самог места. Навијачка пракса исписивања графита или осликавања мурала је експоненцијално порасла у последњих неколико година, посебно уз лакоћу приступа преко друштвених мрежа. Као што смо увидели у анализи једног београдског краја, навијачи „Партизана“ су спремни да се због графита сукобљавају са такмацима у циљу обележавања и придобијања навијачких територија које су често маска за криминалне или хулиганске активности. Уколико навијачи „Партизана“ користеом залутају у „звездашки“ крај, који је управо територијално обележен, директне конфронтације и сачекуше су неизбежне.

Певање песама у хору навијачима даје осећај заједничког припадања и моћи, који иначе примењују на политичким протестима, прославама и ритуалима. Песме су увек путовале са навијачима и неретко би их противни-

ци, тј. ривални „други“ памтили. Песме путују данас, али иду много даље, дистрибуиране преко глобалних комуникационих мрежа кроз технолошки фолклорни процес (Collison 2009, 18). „ПАОК“-ова песма „Ехо трела“ је јединствени симбол виртуелне размене између блиских навијачких група. Пропаганда навијача се шири најчешће на овај начин, дељењем снимака њихове репрезентације на виртуелним мрежама, преко којих остварују друштвене интеракције и навијачка братства са групама сродних идентитетских карактеристика и политичких идеја. Песме могу да изазивају сентименте љубави преко којих клуб охрабрује своје спортске актере на терену, али и осећај напетости и мржње, због којих често избијају насилни окршаји на стадионима, или другим местима, попут градских тргова када се разуларена маса реорганизује ситуационим певањем на протестима против неких политичких идеја, (етно)националистичких стремљења, различитих маргинализованих група и сл. Социјални бунтови практикују мануелне технике навијања, које су имитиране са спортских стадиона, док је навијачка супкултура директно повезана са њима, али и безбедносним службама које покушавају да контролишу њихово демонстративно насиље и медијску моћ. Медијско извештавање и праћење навијачких песама, као што смо могли увидети на примеру случаја Бранкице Станковић, допринело је да стадиони, попут народне скупштине, постану релевантно место изношење народног мишљења или става одређене навијачке групе. Хипермедијазација хулиганизма до сада није усмерила политичке власти ка томе да препознају нове регулације у измени „Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским утакмицама“, већ је ојачала хулиганска језгра да очврсну своју пропаганду на интернету као одговор на медијске спекулације из *друге руке*, које изазивају масовну панику и нарушавају сам имиџ навијачких покрета.

Навијачки ритуали у својим формама постају све сложенији и замршенији за дешифровање од стране друштава или других супкултура који често немају додира са спортом, па се у нашем друштву и медијима појам „навијач“ често изједначава и глорификује са појмом „хулиган“. Дистанца између ова два појма је конструисана на ваги моралних норми тзв. навијачког кодекса, који се одавно изгубио, од када је криминал умешао прсте у вођство клубова и навијачких трибина. Уколико таквим навијачким организацијама придајемо медијску важност која је значајна за пропаганду и репутацију у навијачком покрету, суочавамо се са потенцијалном револуционарном снагом оркестрираних маса коју поједини политичари могу искористити за своје политичке циљеве. Као антрополог и етнолог у Србији, мишљења сам да је потребно да медији избегавају извештавање о хулиганским екцесима навијача, јер то изазива непрестану реакцију хвалисања или освете код „других“ навијача. Сматрам да је навијачка пропаганда важно истраживачко поље, за разлику од медијске слике, која често преноси лажне информације о стварним навијачким дешавањима.

Литература

- Aage, Radmann. 2013. The new media and Hooliganism: Constructing media Identities, *Idrottsvetenskap, Fakulteten för Lärande och samhälle, Malmö högskola.*
- Anderson, Benedict. 1990. Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma. Zagreb: Školska knjiga
- Biti, Ozren. 2008. Ruku na srce kao izraz narodne duše, Institut za etnologiju I folkloristiku Zagreb, Nova Croatica, Zagreb II..
- Вукмановић, Темпо Светозар 1971. Револуција која тече: мемоари, Комунист, Београд.
- Vilanova, Felipe, Machado, Beria Francielle, Brandelli, Costa, Helena, Kolle Ângelo Silvia. 2017. Deindividuation: From Le Bon to the social identity model of deindividuation effects, *Cogent Psychology* 4: 1308104
- Geurgeloui, Mariza. 2009. Scoring hat-trick: Nation, football and discourse analysis, Lancaster University, *Rice working papers in Linguistics*, vol.1.
- Guillianioti. R. 2002. Supporters, Followers, Fans and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football, *Journal of Sport and Social Issues*, 26 , 1.
- Ђорђевић, Иван 2014. Фудбал и Југословенска криза. Прилог анализи „национализације“ навијачког покрета у бившој Југославији, *Етнолошко-коантрополошки проблем, н. с. год. 9. Св.4.*
- Erving, Gofman 2009. Stigma, Novi Sad: *Mediterran Publishing.*
- Кецмановић, Душан. 2004. Рационално и ирационално у национализму, Библиотека XX век, Београд.
- Комар, Тибор 2016. Идентитет, ногомет и хрватски репрезентативци из дијаспоре, Гласник Етнографског института САНУ LXIV (2), Београд.
- Lalić, Dražen, Biti, Ozren 2008. Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj, *Politička misao*, Vol. XLV.
- Монографија „Партизан-25 година фудбалског клуба“, Просвета, Београд 1970.
- Павловић, Вукашин 2006. Друштвени покрети и промене, ЈП Службени гласник, Београд.
- Tunon, Jorge, Brey, Elisa 2012. Sport and Politics in Spain- Football and Nationalist Attitudes within the Basque Country and Catalonia, *European Journal for Sport and Society*, 9 (1+2), Madrid, Spain.
- Путиња, Филип, Стреф-Фенар, Жослин. 1997. Теорије о етничитету, Библиотека XX.век, Београд.
- Hargreaves, John. 2000. Freedom for Catalonia: Catalan nationalism, Spanish identity and the Barcelona Olympic Games. Cambridge: Cambridge University Press.
- Херцфелд, Мајкл 2004. Културна интимност, Библиотека XX век, Београд 2004.

- Collins, Randall. 2008. *Violence: A micro-sociological theory*, Princeton University Press.
- Collison, Ian. 2009. Singing songs, making places, creating selves: Football songs and fan identity at Sydney FC, *Transforming Cultures eJournal*, Vol. 4 No 1.
- Чоловић, Иван 2000. Политика симбола: огледи о политичкој антропологији, XX век, Друго, илустровано издање, Београд.

Извори

- Интервју за Време, Иван Ђорђевић: “Насиље, хијерархија И политичка моћ”, 6. август 2016. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1417295>
http://rtv.rs/sr_ci/sport/fudbal/kimi-skinuo-kapitensku-traku-scepovicu_412697.html
http://cetvrtioktobar.blogspot.com/2015_01_01_archive.html
<http://www.blic.rs/Vesti/Srbija/443694/Pesma-za-Kosovo-ujedinila-Grobare-i-Delije>
<http://www.zurnal.rs/fudbal/partizan/8783/navijaci-paok-a-na-gostovanju-u-firenci-istakli-zastavu-sa-likom-ivana-perovica>
<http://juznifront.com/jfforum/viewtopic.php?t=4944>
<http://pescanik.net/navijaci-huligani-i-novi-fasizam/>
<http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>
 Иван Чоловић: “Фудбал, хулигани И рат” објављено 30.09.2009 на порталу “Е-новине”
<http://www.sr.partizan.rs/83580-kada-smo-tacno-postali-crno-beli/>
<http://www.021.rs/Sport/Fudbal/Ivan-Ergic-Profesionalni-sport-i-nacionalizam.html>
<http://juznifront.com/jfforum/viewtopic.php?f=16&t=2876&start=800>
<http://forum.paokmania.gr/viewtopic.php?f=21&t=94&sid=6cf24f4d98279517ad433911ee3279c9&start=1095>
[http://pressonline.rs/sr/sport/fudbal/s ... tstvo.html](http://pressonline.rs/sr/sport/fudbal/s...tstvo.html)
<http://www.hrhb.info/showthread.php?t=530&page=44>

Relja Pekić

ANTHROPOLOGICAL RESEARCH OF THE POLITICAL ACTIVISM OF PARTIZAN JSD FANS

Summary

In this paper the author endeavours to establish how political views, ideologies and needs of Partizan's organised fan groups structure the club identity in the political discourse and the activist inclinations of their "right" and "left-wing" using the example of Partizan (Serbia) and PAOK (Greece) fans who participate in the fan exchange under the slogan Same colours one religion. In view of the currently widespread communication via social networks and internet exchange of audio-visual artefacts, fan groups increasingly copy the model of international club fraternisation. The political and religious components are the invariable factors of a network of friendly clubs which in addition to their mutual folklore support in hooligan confrontations with common enemies reaffirm their political position by expressing transnational solidarity. The author's purpose is to demonstrate how the Partizan fan groups respond to current political events and national constructs which have become an inseparable part of their identity.

Key words: club identity, fan groups, politics, Grobari, Partizan